

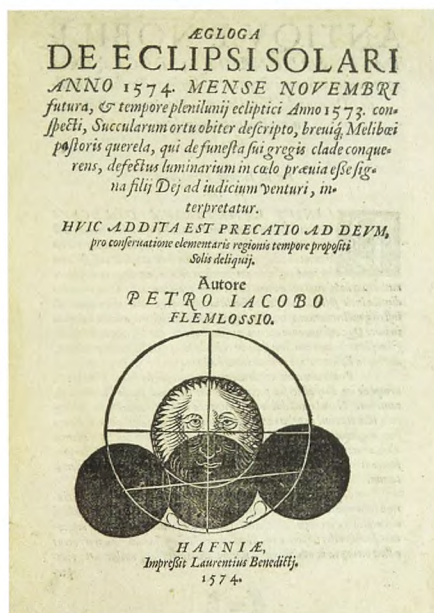
Solformørkelser i dansk litteratur

Af Kjeld Kristensen

Denne artikel lader de to fagområder astronomi og litteratur mødes i fem danske tekster fra de fem århundreder fra 1500-tallet til 1900-tallet. Alle teksterne behandler på forskellig måde det astronomiske fænomen solformørkelse: sådan som den opleves af mennesker til forskellige tider, fx som forvarsel om kommende ulykker eller som udtryk for en samlende kosmisk kraft; sådan som den kan bringes i sammenhæng med en verdensanskuelse og et verdensbillede; og sådan som beskrivelsen af den kan udnyttes af en skribent i privat eller kunstnerisk øjemed. De fem tekster er af Peder Flemløse [1] (1500-tallet), Anders Arrebo [2] (1600-tallet), Ludvig Holberg [3] (1700-tallet), B.S. Ingemann [4] (1800-tallet) og Thøger Larsen [5] (1900-tallet).

Solformørkelse som forvarsel om Guds straf og dom – Peder Flemløse: *Ægloga de eclipsi solari* (1574)

Ægloga, på dansk ekloge, betyder hyrdedigt, og Flemløses ekloge er et latinsk hyrdedigt i renæssancens smag. Digtet følger efter en lang fortale med en tilegnelse til adelsmanden og astronomen Tycho Brahe, “den for sin strålende gamle adel, sin lærdom og sine dyder berømmelige unge mand Tycho Ottesen Brahe til Knudstrup, min højtærede mæcen og herre, fra Peder Jakobsen Flemløse”, som det hedder i den danske oversættelse. Som ung studerende ved universitet overværede Flemløse formentlig Tycho Brahes astronomiske forelæsningsrække 1574-75 og blev interesseret i astronomi og astrologi, som endnu i renæssancen var to sider af samme sag og fag, selv for Brahe, der blandt meget andet blev hofastrolog. Få år efter hans forelæsninger blev Flemløse en af Brahes medhjælpere ved observatoriet på Hven og blev endda udsendt af ham som astronomisk og astrologisk konsulent for en fyrste i udlandet.

Figur 1. Titelblad til Flemløses lille bog. Bemærk den astronomiske illustration forneden (Kilde: Det Kongelige Bibliotek).

Teksten er trykt i 1574, og fortalen er dateret 17. oktober 1574, kort efter at Tycho Brahe var begyndt på sine forelæsninger. Det var på et tidspunkt inden en solformørkelse 13. november 1574 (datoen korrekt

angivet i fortalen) og efter en måneformørkelse i 1573 (nævnt i den indledende præsentation af værket). Straks i begyndelsen af fortalen kommer Flemløses paradoksale, men måske tidstypiske syn på formørkelser frem. De kaldes for naturens forbløffende undere, der på den ene side har deres naturlige årsager og følger faste love for himlens bevægelser og på den anden side er indsat i verden og bestemt af Gud ved verdens skabelse med det primære formål at fungere som tegn på Guds vrede over menneskers synder og som forvarsel om de ulykker Gud nedkalder over mennesker på grund af deres synder. Fortalen fortsætter med at give eksempler lige fra oldtiden til nutiden på ulykker og katastrofer der er fulgt efter sol- og måneformørkelser “som uadskillelige følgesvende”. Derfor, skriver Flemløse, er der god grund til at være opmærksom på formørkelserne, lytte til Guds advarende tale gennem dem, vise anger over begåede synder og bønfalde Gud om at ophæve eller mildne de truende straffe som formørkelserne varsler. Fortalen slutter med dedikationen til Tycho Brahe.

Selve hyrdedigtet former sig som en samtale på formfuldendt latin mellem de to hyrder Moeris og Meliboeus. Sidstnævnte fortæller at han og hans gedeflok jævnlig plages af angreb af ulve og ræve. “En kulsort nat” var der endda en flok bjørne med og et forfærdeligt monster af en art. Moeris prøver at opmuntre sin ven og trøste ham med den, for os nutidslæsere, opsigtsvækkende besked: Du kan glæde dig til at blive frelst og komme i Paradis, for snart vil Gud “fælde den yderste dom og dømme alverden”. Det første varsel om det er for Moeris en måneformørkelse han nylig har oplevet: “Phoebe, den strejfer, der stod helt sløret med rosenrødt ansigt / og aldeles berøvet sin brors, Apollons, belysning”. Bemærk beskrivelsen af den lysebrune formørkede måne. Moeris fortæller videre om sit møde med “den fromt hengivne Arithmus”, regnekunsten i egen person, der i kunstfærdige vendinger beretter om en kommende solformørkelse og tager “vor ven Geometer” til vidne derpå. De to hyrder enes om at tro på hvad “Guds profeter” spår, nemlig at den sidste dag er nær hvor jorden skal forgå og fårene skilles fra bukkene. Moeris tilføjer en detaljeret skildring af verdens undergang og dommedag som han har fra “vismanden Mantis”, en spåmand. Hyrderne forenes til sidst i en bøn til Gud om nåde og frelse fra de ulykker som den kommende solformørkelse ellers bebuder. (I

øvrigt var solformørkelsen faktisk kun total i Canada, i det østlige USA og i Vestafrika, men kun partiel, 20-25 %, i Danmark!). Værket slutter med en bøn på græsk.

Er en opfordring til anger og bøn Flemløses fromme hensigt med teksten, eller skulle han snarere demonstrere sine kundskaber og kvalifikationer og sin belæsthed i antik litteratur (især Vergil, hvis sprog Flemløse lader smitte af på hyrdernes sprog)? Ville han med sit værk gøre indtryk på Tycho Brahe og ikke bare i fortalen? Dette lykkedes jo. Det er interessant at se hvordan astronomi, astrologi og overtro mødes hos den unge student Flemløse, en repræsentant for renæssancens verdensanskuelse.

Historien udspiller sig i et mystisk dansk-arkadisk landskab, der på én gang ligger nær København (Nørre Fælled) og er omgivet af steder med græskklingende navne. Figurene har antikke eller mytologiske navne, ja selv en hyrdehund hedder Amyntas. Himmellegerne, som det jo i høj grad drejer sig om, bærer klassiske navne: Solen hedder Phoebus eller Apollon, månen Phoebe eller Diana. Blandt andet disse elementer er karakteristiske for hyrdedigtningen, en genre der som renæssancen i øvrigt peger bagud mod de antikke forbilleder. Først var hyrdedigtene på latin, senere på nationalsprogene.

Solførørkelse i Guds skaberværk – Anders Arrebo: Hexaëmeron (1661)

Hexaëmeron er en genre med rødder langt tilbage i antik jødedom og tidlig kristen litteratur på græsk og latin. Den gengiver, ofte på vers, 1. Mosebogs beretning om Guds skabelse af verden i seks dage, udvidet med en beskrivelse af hele skaberværket med natur, dyr og mennesker. I renæssancen fremkom der en hel bølge af hexaëmeron-værker på de europæiske nationalsprog, indledt af franskmanden Du Bartas' "La première semaine" (1578). Dette formfuldendte værk fik i begyndelsen af 1600-tallet efterfølgere på bl.a. tysk, engelsk og nederlandsk, som oversættelse og bearbejdelse. I 1630'erne gav den danske kansler Christian Friis teologen og forfatteren Anders Arrebo som opgave at fordanske Du Bartas' værk, og Arrebo fik et mindre bibliotek stillet til sin rådighed, bl.a. nogle af de nævnte hexaëmeron-værker og naturvidenskabelig faglitteratur af teologen og videnskabsmanden Caspar Bartholin.

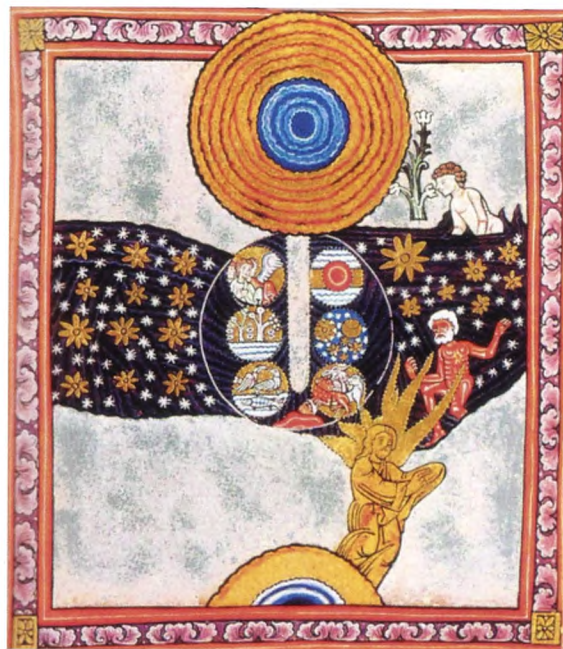
Arrebos hexaëmeron, som udkom posthumt i 1661, former sig som en lovsang til Gud som skaberen, hvis almagt og godhed bestemmer det skabtes skønhed og hensigtsmæssighed. Arrebos værk står til forskel fra calvinisten Du Bartas' på evangelisk-luthersk grund ved at fremhæve Gud som retfærdig og god og lægge mere vægt på hans nåde end hans vrede og straf over menneskets synder. Det er en selvstændig bearbejdelse af Du Bartas' hexaëmeron, endda med størst indflydelse fra den nederlandske udgave, men det er tydeligt at Arrebo stedvis har konfereret sin fremstilling med den naturvidenskabelige faglitteratur han havde i sit lille bibliotek.

Således i det astronomisk prægede afsnit om 4. dag, hvor Gud skaber sol og måne, stjerner og planeter. På sidste side i afsnittet fortæller Arrebo om måne- og

solførørkelser, men i en sammenhæng hvor solen og månen er personificerede og tiltales med besmykkende og berømmende ord om deres dejlighed, skønhed og nytte for mennesker. Solen kaldes fx verdens øje, og månen nattesol og soldisciplinde. Det digteriske billedsprog føres igennem i stykket om formørkelserne: Soldisciplindens ansigt med de snehvide kinder formørkes når jorden træder i vejen for lyset fra verdens øje, hvorfor hun, månen, bliver vred og hævner sig på jorden ved at knibe sig ind mellem jorden og solen og derved formørke jorden.

Der er mange korrekt beskrevne omstændigheder ved formørkelserne: måneformørkelse ved fuldmåne, solformørkelse ved nymåne, også at de kan følge efter hinanden. Desuden detaljer som at månen ved en måneformørkelse er "af Jern-rust fuul", dvs. brun og grim, og at månen formørkes "fra Østen af", dvs. fra venstre, mens solen formørkes "af Vester kant", dvs. fra højre. Det er umiddelbart forbavsende at betingelsen for en måneformørkelse beskrives, nemlig at månen skal være "spatserend' [...] i den Eclipte-Linne", dvs. at Månen ved fuldmåne skal ramme eller ligge nær månebanens skæringspunkt (knude) med ekliptika (lat. linea Ecliptica 'formørkelseslinje'), som er Jordens baneplan omkring Solen, eller Solens baneplan omkring Jorden, som de fleste, bortset fra fagastronomer, stadig troede det forholdt sig i en periode hvor det ptolemæiske, geocentriske verdensbillede var ved at blive afløst af det kopernikanske, heliocentriske.

Det er bemærkelsesværdigt at Arrebos fremstilling af formørkelserne ikke indeholder skrækvisioner eller forestillinger om forvarsler, og omvendt heller ikke beskrivelser af skønhed og hensigtsmæssighed. Arrebo har nok ikke selv oplevet en total solformørkelse under og derved bemærket sig den hensigtsmæssighed for menneskets oplevelse at Månen set fra Jorden lige netop kan dække Solen.

Figur 2. Illumination (miniaturemaleri) i et håndskrift med Hildegard af Bingens (1098-1179) teologiske værk Scivias, der indeholder hendes visioner, her af skabelsens seks dage (Kilde: Pinterest).

(Sol)formørkelse i oplysningstiden – Ludvig Holberg: Erasmus Montanus (1731)

I Holbergs berømte komedie Erasmus Montanus støder to verdensbilleder sammen, repræsenteret af på den ene side landsbyen Bjergets beboere og på den anden side titelpersonen alene. Stridspunktet er som bekendt Jordens form: “flack” eller rund, og i tillæg hertil om det er Solen der løber rundt om Jorden, eller omvendt. Solens og Månens formørkelse kommer ind i billedet mod slutningen af 3. akt, scene 5, dér hvor Erasmus i disput med Jesper Ridefoged og sin kommende svigerfar, Jeronimus, skal bevise at Jorden er rund. Hans bevis nr. 2 er at Jorden ved en måneformørkelse kaster en rund skygge på Månen, og at formørkelser “går naturligvis til” og kan beregnes på forhånd. Modsat de andres middelalderlige opfattelse at formørkelser er forvarsler om ulykker i verden.

Erasmus’ bevis nr. 1 for Jordens rundhed er at man ser en anden himmel med andre stjerner når man kommer “et par 1000 Mile herfra”. Jeronimus spørger: “Er der mere end én himmel?”, og Jesper svarer at der er 12 himle indtil man kommer til krystalhimlen. Jesper gengiver her, dog i forvansket version, oldtidens og middelalderens almindeligt udbredte forestillinger om Jorden i centrum for universet med syv omgivende gennemsigtige kugleskaller indeholdende i rækkefølge udad: Månen, Merkur, Venus, Solen, Mars, Jupiter og Saturn, med stjernerne på krystalhimlen eller fiksstjernehimlen alleryderst. Den græske astronom Ptolemæus raffinerede i 100-tallet e.Kr. denne primitive model ved at beskrive de syv dengang kendte himmellegemers bevægelse set fra Jorden ved hjælp af ca. 80 såkaldte epicykler, idet han antog at hvert himmellegeme bevæger sig i en mindre cirkel hvis centrum bevæger sig i en større cirkel med centrum i Jorden. Ved at inddrage bevægelsen i en mindre cirkel kunne han forklare at planeterne set fra Jorden bevæger sig frem og tilbage i forhold til fiksstjernerne. En langt simplere beskrivelse af himmellegemernes indbyrdes bevægelse kunne den polske astronom Kopernikus give i 1530 med sin heliocentriske model med Solen i centrum for Jordens og de andre planeters omløb. På Holbergs tid er dette verdensbillede slået helt igennem; Erasmus kan i 3. akt, scene 2 sige til Jesper Ridefoged: “Ingen fornuftig Mand tviler meer derom”. Det indbefatter givetvis stykkets københavnske publikum da det første gang gik over scenen så sent som i 1747.

Det er ironisk at Erasmus står med det rigtige verdensbillede og de gode argumenter, bl.a. det med formørkelserne, men alligevel, fordi han er som han er, må give tabt og erklære at Jorden er “flack”. Holberg har et højere formål med komedien end at kontrastere to verdensanskuelser og fremhæve den ene på den andens bekostning. Andre steder i sit omfangsrige forfatterskab viser Holberg klart at han som repræsentant for oplysningstiden taler for fornuft og imod gammel overtro, fx i epistel 69: “Vore Forfædre have ladet sig forskrække af Fugle-Skriig, af Maanens og Solens Formørkelse, af Cometer; og derved have forsømt de vigtigste Ting, og opofret Republikers Velfærd”, og i den moralske fabel 78: “De gamle Græker og Romere tilskreve Maanens Formørkelse visse Troldmænds-Konster, og Chineserne troe endnu, at den opsluges af en Drage”.

KVANT, december 2016 – www.kvant.dk

Solformørkelse som (arrangeret?) erindring – B.S. Ingemann: Levnetsbog (1862)

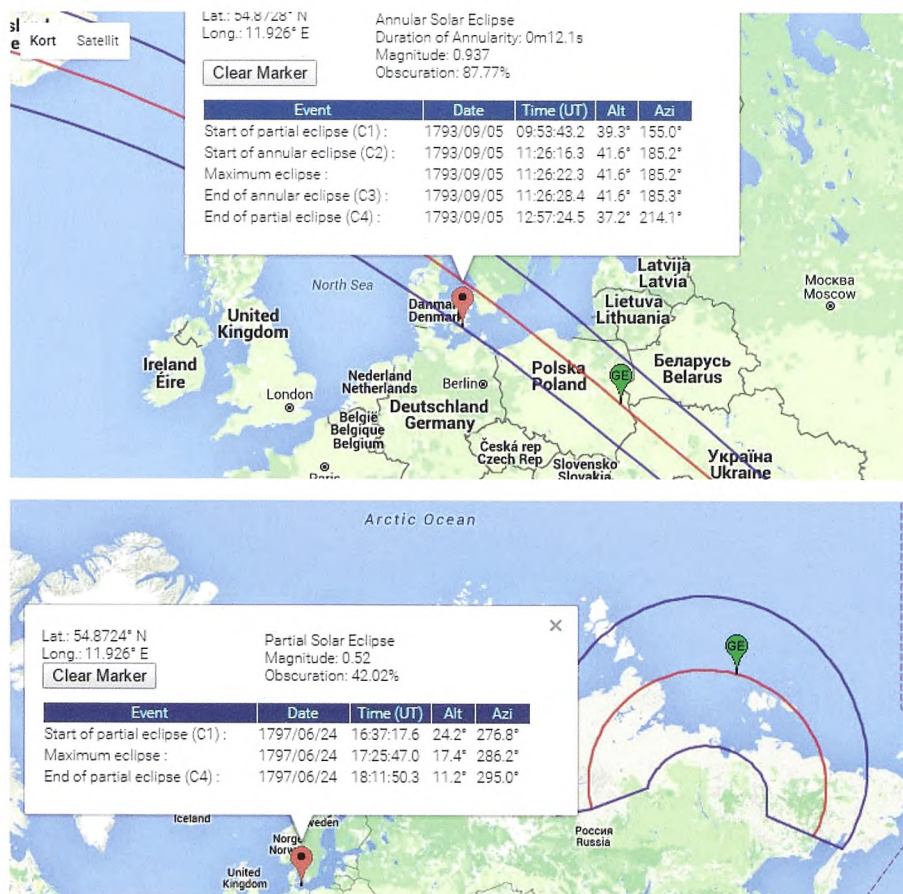
I Ingemanns selvbiografiske Levnetsbog har 15. kapitel undertitlen “Solformørkelsen. Den sidste Dag”. På det tidspunkt i erindringerne er han endnu et barn, en “munter og legende Dreng”, i det trygge præstegårdsmiljø i Torkildstrup på Falster, hvor faderen er præst. “Let og glad” springer han omkring i det lykkeland som barndomshjemmet med omgivelser er for ham. Det er “lyse og smilende” dage præget af en “glad og hyggelig Stemning”, kun sjældent af tanken om “Død og Forgængelighed”. Så hører han at der skal komme en solformørkelse. Tjenestefolkene regner den for et sikkert tegn på verdens undergang, hvorimod faderen giver den astronomiske forklaring på fænomenet. Drengen forstår den ikke og er ikke utilbøjelig til at slutte sig til tjenestefolkenes tro på formørkelsen som varsel om “den yderste Dag”, som spået i Lukasevangeliet i Bibelen.

Nu beskrives solformørkelsens forløb. Den begynder “henad Middag” med “en urolig Luftning” og “flygtende Skygger” hen over marken og fortsætter med tiltagende dunkelhed, en voksende sort halvmåneplet på solen, og dyr og fugle der går til ro, altsammen fænomener der opleves ved en solformørkelse før den totale fase. Imens står alle præstegårdens folk og iagttager solen gennem sværtede glasstumper eller i vandspejlet i spande og kar. Også drengen står og stirrer ned i en vandspand, først på sit eget blege ansigt og dernæst på “den næsten til den yderste Rand formørkede Sol”. Pludselig taber han sit sværtede glas i vandet, og i det bevægede vand ser han sit ansigt, solen og himlen skælve som om himlen falder ned over hans hoved og verden er ved at gå under. Han gribes af rædsel, men efterhånden også af tanken om at alle der tror på Vorherre, skal flyve op til ham i himlen. I næste afsnit hedder det: “han erindrer ikke Dagen og Aaret, men det maa have været et af hine Aar nærved 1799, da denne Solformørkelse indtraf”. Bemærk at Ingemanns erindringer er fortalt i 3. person; han kalder sig Bernhard.

“Den sidste Dag” er på én gang den sidste dag i 1700-tallet (altså 31. december 1799), faderens dødsdag og drengens sidste dag i barndommens lykkeland. Erindringen om den dag begynder lige efter citatet ovenfor. Den indgående skildring af denne forfærdelige dag, nytårsaften, er fyldt med sorg, gråd og uhyggelig stilhed i præstegården. Drengen søger, efter at han har set faderen dø, ned i borgestuen til tjenestefolkene, som trøster ham, og det gør ham godt. Derefter står der:

Det havde et Øieblik svimlet for hans Øine, som den Dag da han havde stirret ned i Vandspanden og seet den formørkede Sol true ham med at falde ned og den hele Verden styrte sammen over hans Hoved.

Både kapitlets undertitel og tekstens tætte sammenstilling af solformørkelsen og faderens død spiller på den middelalderlige og i almuen stadig udbredte tro på solformørkelser som varsler om ulykker, samtidig med at de to begivenheder for både drengen og den voksne mand mødes i en psykisk, kristent farvet sammenhæng, som er kunstnerisk formidlet af en dygtig forfatter.

Figur 3. Øverst: Den ringformede solformørkelse 5. september 1793. Nederst: Den totale solformørkelse 24. juni 1797. Boksen viser forholdene i Torkildstrup på Nordfalster, hvor Ingemann voksede op. Kilde: Oplysninger om solformørkelser i 5 årtusinder [8].

Det er en forfatters privilegium at arrangere virkeligheden, selv i sine egne erindringer. Det er vistnok det Ingemann gør her. Når han skriver at solformørkelsen indtraf i et år “nærvæd 1799”, passer det både med udgavens kommentar om en i Danmark partiel solformørkelse den 24. juni 1797 sidst på eftermiddagen og med drengens alder på det tidspunkt, 8 år. Men i Torkildstrup var kun ca. 40 % af solen formørket, og det kan ikke udløse de naturfænomener som Ingemanns tekst beskriver, fx den tiltagende dunkelhed. Heller ikke tidspunktet på dagen passer; i erindringerne begynder formørkelsen “henad Middag”. Nej, den solformørkelse teksten beskriver, passer bedre med den over Danmark ringformede solformørkelse den 5. september 1793 ved 12-tiden, hvor 85-90 % af solskiven var dækket. I ganske få sekunder kan solskiven over Torkildstrup have været perfekt dækket af månen med en ring om, “næsten til den yderste Rand formørket” (når Månen ikke kan dække Solen helt, er det fordi Månen ved den lejlighed er for langt væk fra Jorden). Men i 1793 var Ingemann kun 4 år gammel. Kan selv et opvakt barn på 4 år have set og registreret alt dette og så huske og gengive det som voksen? Nej, men han kan have fået det fortalt senere af de voksne eller læst om det, og i hans erindring er de to formørkelser gledet sammen til en. Eller er der tale om et bevidst og effektfuldt arrangement af virkeligheden? Men gør det egentlig Ingemanns tekst ringere? Det er jo som sagt en kunstners privilegium at iscenesætte virkeligheden, selv en erindringsforfatter?

Solformørkelse i kosmisk perspektiv – Thøger Larsen: Hemmeligheden (1915)

I haven bag Lemvig Museum står der en mindesten for Thøger Larsen, rejst i 1975, i 100-året for hans fødsel. Stenen bærer indskriften “AAR 2142 25.5”, en kendt dato for enhver fan af solformørkelser, for den dag indtræffer den næste totale solformørkelse i Danmark (dog kun total på Bornholm). På museet siger man at Thøger Larsen, der var en dygtig amatørastonom, selv var i stand til at beregne den dato. Sidste del af handlingen i Thøger Larsens novelle “Hemmeligheden” foregår denne fjerne dag. En ung magister sidder i et lille observatorium der er opført af en gammel astronom, en halvglemte særling, for over 200 år siden. Den unge astronom skal iagttage og måle solformørkelsen, men også åbne for en hemmelighed som den gamle lod indemure i en murpille i observatoriet og lukkede med en granitsten hvori der var hugget: Åbnes den 25. maj 2142.

Men historien begynder to dage før. Den unge magister ligger i græsset uden for observatoriet, midt i hvad man fristes til at regne for et Limfjordslandskab, sådan som det så ud på Thøger Larsens tid, og sådan som forfatteren gerne vil se det 200 år efter, et evigt forårs- og solskinslandskab. Det første ord i teksten er netop Forårssolen, solen som den universelle livskraft bag forårets udfoldelse af lykke og drifter hos dyr og mennesker, potenseret i billedet af unge piger hvis øjne mødes med fjordes og søers på én gang blinde og

seende evige blik mens klodens kræfter rører sig i deres kroppe som udslag af kosmisk eros.

Figur 4. 2142-stenen i Lemvig Museums have, skabt af Torvald Westergaard og rejst 1975 i 100-året for Thøger Larsens fødsel. Nederst ses inskriptionen tydeligere. Kilde: lemviginfo.dk og Lemvig Museum.

Den unge magister ligger i græsset og oplever denne strålende, solbeskinnede majdag i den lyksalige natur – og så alligevel ikke, ikke til at begynde med. Han er ikke til stede i det levende nu. For som astronom beskæftiger han sig bl.a. med at beregne solformørkelser (et korrekt eksempel gives), og han ved at nuet ikke står længe ved sådan en begivenhed, at det længe ventede øjeblik lige pludselig er der og hurtigt efter er forbi. Ramt af forundring, svimmelhed og gru ved denne naturvidenskabeligt betingede oplevelse af nuets og tilværelsens flygtighed og forgængelighed, må han “frelse sin sjæl”, gribe et tilfældigt tal i tiderne og tre gange sige “Onsdag den 23. maj 2142”. Og så bliver nuet omkring ham til: den grønne jord, den blå fjord, dagen, solen og lyset “i dette minut, nu, mens han var til, nu, mens han var ung”. Livsfølelsen vokser i ham ved synet af en køn, nøgen badende pige, der for ham er “en eruption af guddommelig kådhed i jordlegemet. Hun var nuet”.

To dage går, og vi er fremme ved solformørkelsen. Naturen og dagen er som før, nu og siden, den evigt samme majdag. Den unge astronom ser og noterer solformørkelsen, banker derefter stenen ud af pillen og åbner ind til hemmeligheden. I et jernrør befinder sig et par gamle gulnede ark papir med et digt, der er den gamle astronoms testamente rettet til eftertidens menneskeslægt og samtidig – umiskendeligt – Thøger Larsens budskab til læserne, til jer der lever: Naturen tilbyder jer sin varme, det er nu I skal leve og elske, “Husk, at om lidt er I alle hernede”, nede under græsset i mulden, hvorfra gravens røst taler i digtet.

Afslutning

Man kan uden tvivl finde andre danske tekster med solformørkelser. Jeg vil nævne to vidt forskellige, begge med tilknytning til den seneste totale solformørkelse

i Skandinavien, den 30. juni 1954, total i det sydlige Norge og det sydlige Sverige. Forfatteren Thorkild Bjørnvig var rejst op i nærheden af søen Vättern og skrev under indtryk af sin eksistentielle oplevelse af landskabets skiften mellem lys og gråhed digtet “Solformørkelse i Graavejr” (1959). I Anders Bodelsens spændingsroman “Den åbne dør” (1997) er solformørkelsen kun baggrund for en gruppe unges udflugt til Sverige for at se formørkelsen. Under den totale fase forsvinder en ung pige for aldrig at vende tilbage, og bogens kapitler indeholder en række breve skrevet mange år efter af de unge som bidrag til at opklare hendes forsvinden.

Litteraturlisten nedenfor indeholder først referencer til de omtalte tekster og derefter anvendt litteratur, herunder en liste over fortrinsvis engelsk litteratur, film, tv og computerspil, hvor der optræder solformørkelser.

For dem der gerne vil opleve en total solformørkelse, er her to tips: 17. august 2017. Tværs over USA fra nordvest til sydøst. 12. august 2026. Tværs over Spanien fra nordvest via det østlige Spanien til Mallorca (1 1/2 minutters totalitet over Palma før solnedgang).

Litteratur

- [1] Peder Jakobsen Flemløse (1554), “Ægloga de eclipsi solari”. Tilgængelig på: http://renæssancesprog.dk/tekstbase/Flemløse_AEgloga_1574/1.
- [2] Anders Arrebo (1661), “Hexaameron”. Tilgængelig på: http://renæssancesprog.dk/tekstbase/Anders_Arrebo_Hexaameron_1618/1.
- [3] Ludvig Holberg (1731), “Erasmus Montanus”. Tilgængelig på bl.a. <http://holbergsskrifter.dk>.
- [4] B.S. Ingemann (1862), “Levnetsbog”. Tilbageblik (udg. af Jens Keld), Det danske Sprog- og Litteraturselskab og C.A. Reitzel, 1998.
- [5] Thøger Larsen (1915), “Hemmeligheden” i samlingen Kværnen. Tilgængelig i Thøger Larsen: Et udvalg (udg. af Dansk lærerforening), Gyldendal, 1960.
- [6] Peter Zeeberg (2006), Peder Flemløses lærde hyrder, i: Danmark og renæssancen 1500-1650 (red. Carsten Bach-Nielsen, Johan Møhlenfeldt Jensen, Jens Velle og Peter Zeeberg). Gad 2006.
- [7] Vagn Lundgaard Simonsen (1955), Kildehistoriske studier i Anders Arrebos forfatterskab. Munksgaard 1955.
- [8] Oplysninger om solformørkelser i 5 årtusinder fra 1999 f.Kr. til 3000 e.Kr.: <http://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEcat5/SE2901-3000.html>.
- [9] Liste med oplysninger om solformørkelser i fortrinsvis engelsksproget litteratur, film, tv og computerspil; https://en.wikipedia.org/wiki/Solar_eclipses_in_fiction.

Kjeld Kristensen (f. 1943) er cand.mag. i dansk og kemi. Han har været lektor ved Rungsted Gymnasium, dansk lektor ved Uppsala Universitet og ordbogsredaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (*Den Danske Ordbog* og *Svensk-Dansk Ordbog*). Som pensionist arbejder han nu som ordbogsredaktør ved ordnet.dk.